

ne samo armija već niz drugih društvenih institucija i postupaka od obrazovanja do razvoja infrastrukture i industrije.

Autor svoju temu vodi na odličan način, bez obzira na njenu razuđenost u arhivskom i tematskom smislu. Posebno ističemo dobro strukturiran deo „Nosioци politike odbrane“, gde se razmatra odnos u rukovođenju sistemom odbrane u lancu Tito – vrhovni komandant – Partija – Vlada – Savet za narodnu odbranu. U delu koji govori o međunarodnoj vojnoj saradnji, Miletić je iscrpno ilustrovao prve korake Jugoslavije u saradnji sa zemljama Trećeg sveta: i to sa Burmom, Egiptom i Alžirom, koja je karakteristična tokom pedesetih godina.

Poglavlje o domaćoj vojnoj industriji je dobro postavljeno, a posebno ističemo poglavlje o razvoju infrastrukture i uticaju Jugoslovenske narodne armije u njenoj izgradnji (aerodroma, komunikacija, fortifikacija, itd.). Takođe, detaljno je opisana uloga nauke i vojnih naučnih instituta u stvaranju politike odbrane Jugoslavije. Posebno ističemo deo o nastanku i aktivnostima Vojnoistorijskog instituta. Takođe i domen pitanja finansiranja poslova odbrane i same armije, iako je taj segment i dalje manje poznat zbog nedostupnosti arhivske građe o finansiranju JNA i sistema odbrane uopšte. Konačno i pitanja predvojničke obuke u vremenu kada je bilo potrebno osigurati dovoljnu regrutnu bazu za popunu mirnodopskih i ratnih jedinica JNA. Kao poseban doprinos ističemo autorovo tumačenje ratnog plana iz 1948, u minimalnoj i maksimalnoj varijanti. Ovo je bitno iz sagledavanja odbrambenih priprema Jugoslavije za odbrambene pripreme JNA u kritičnoj 1948. godini.

Smatramo da delo Miletića predstavlja značajan naučni doprinos u sagledavanju istorije socijalističke Jugoslavije i pitanja njene odbrane u prvih 15 godina njenog postojanja, a u vremenu rane faze Hladnog rata u Evropi i svetu. Pisano na bazi novih istraživanja u arhivima koji do sada nisu konsultovani po ovom pitanju, ovo delo se čita lako a njegovi zaključci se lako uklapaju u opštu sliku bezbednosnih pitanja Titove Jugoslavije u periodu 1945–1959. godine. Doprinos srpskoj historiografiji, ali i historiografijama prostora bivše Jugoslavije ogleda se u tome što se ovom monografijom gotovo iscrpljuje tema strukturalnih pitanja odbrane Jugoslavije u ranoj fazi Hladnog rata. Konačno, uvidom u arhivske fondove koji su još uvek restriktivno dostupni autor je dao značajan doprinos razumevanju ovog pitanja i

ponudio relevantne zaključke bitne za stvaranje celovite slike o epohi prvih 15 godina socijalističke Jugoslavije.

Monografija *Politika odbrane Jugoslavije 1945–1959*, predstavlja vredno i iscrpno delo, zasnovano na autorovim višegodišnjim opsežnim istraživanjima u većem broju ovdašnjih arhiva. Njeni naučni rezultati oslikavaju sva pitanja politike odbrane socijalističke Jugoslavije u navedenom periodu. Ona pruža iscrpan pregled svih segmenata te politike i uz dovoljno deskriptivnih elemenata daje čvrste zaključne osnove po pojedinim pitanjima. Autor je na dobar način oslikao duh epohe i probleme u omeđivanju i ispunjavanju pojedinih pitanja politike odbrane tadašnje Jugoslavije. Smatramo da će ova monografija privući značajnu pažnju zainteresovane i šire publike ne samo u Srbiji već i u zemljama bivše Jugoslavije, gde su zbog različitih prepreka ovi arhivski fondovi još uvek manje dostupni.

Bojan Dimitrijević

Раде Ристановић, БЕОГРАДСКИ КОМУНИСТИ: КОМУНИСТИЧКИ ПОКРЕТ ОТПОРА У ОКУПИРАНОМ БЕОГРАДУ: 1941–1944, Београд, Catena mundi, Институт за савремену историју, 2022, 429.

Dr Rade Ristanović, naučni saradnik Instituta za savremenu istoriju, u poslednjih desetak godina profilisao se kao jedan od najboljih poznavalaca sudbine Beograda tokom okupacije u Drugom svetskom ratu. Posle veoma zapazene knjige o delovanju Jugoslovenske vojske u otadžbini i ravnogorskog pokreta, objavljene u otadžbini i ravnogorskog pokreta, objavljene u dva izdanja 2020. i 2021, (*Beogradski ravnogorci: Jugoslovenska vojska u otadžbini i ravnogorski pokret u okupiranom Beogradu 1941–1944*), tokom 2022. godine iz štampe je izašla nova monografija, koja ovoga puta analizira komunistički pokret otpora i njegovo delovanje u okupiranoj jugoslovenskoj prestonici.

Knjiga *Beogradski komunisti: Komunistički pokret otpora u okupiranom Beogradu: 1941–1944*, zasnovana je na obimnoj arhivskoj građi (5 arhiva i 19 arhivskih fondova), štampi, objavljenim zbornicima i zbirkama dokumenata, kao i mnogobrojnoj naučnoj literaturi. Autor se potrudio da rezultate svojih istraživanja predstavi kroz dopadljivu strukturu knjige. Ona počinje Predgovorom i Uvodom, nastavlja se kroz 10 hronološko-tematskih celina i završava neuobičajenim

Zaključkom. U Predgovoru je ukratko prikazana dosadašnja historiografska produkcija u vezi sa delovanjem komunističkog pokreta otpora u okupiranom Beogradu, izvršena kritika korišćenih izvora, dat pregled strukture knjige, ali i ukazano na složenost teme, to jest na njenu višeslojnost i višedimenzionalnost.

U opširnom Uvodu Ristanović je nastojao da čitaocima upozna sa širim kontekstom, skicirajući najpre sliku međuratnog Beograda i delovanja Komunističke partije Jugoslavije u njemu. U nastavku tog dela knjige, dat je prikaz sistema okupacione uprave i domaćeg kolaboracionističkog aparata, kao i represivnih, preventivnih i propagandnih mera usmerenih ka slamanju svakog mogućeg otpora. Ono što posebno moramo da pohvalimo, a što često nedostaje historiografskim radovima sa sličnom tematikom, jeste da je u okviru Uvoda autor oslikao i svakodnevn život Beograđana u periodu okupacije, ukazujući na njihove probleme sa infrastrukturom, zdravstvenim i higijenskim prilikama, ishranom, crnom berzom itd.

Centralni deo knjige počinje poglavljem „Čelija je čelična pesnica proleterijata“: Organizaciona struktura komunističkog pokreta otpora u Beogradu“, u kome je detaljno analizirana partijska, kao i organizacija Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). U tom smislu, autor je prikazao organizaciju Mesnog komiteta KPJ za Beograd i posebno istakao česte kadrovske promene, uslovljene hapšenjem ili pogibijom njegovih članova. Osim toga, dao je i preciznu skicu podele Beograda na sedam partijskih rejonu. Na kraju ovog poglavlja Ristanović je ukazao na činjenicu da su se u Beogradu tokom okupacije pored gradskih nalazile i više partijske strukture kao što je deo Politbira ili Pokrajinski komitet za Srbiju. Naredno poglavlje naslovljeno je „Partija je kovačnica kadrova“: Kadrovski potencijal komunističkog pokreta otpora u Beogradu“. Pošto je „nacrtao“ grupni portret beogradskih komunista, analizirajući njihovu starosnu, nacionalnu, polnu i socijalnu strukturu, kao i strukturu vojne obučenosti, autor je dao kraće biografije vodećih ljudi KPJ u Beogradu, ali i onih koji su obavljali neke od specijalnih zadataka, pomažući na taj način rad pokreta otpora.

Treće poglavlje nosi naslov „Bolje je poginuti kao mučenik, sa čistom komunističkom svešću...“: Metodologija rada“ i u njemu je analizirano nekoliko veoma važnih pitanja, kao što su: uspostavljanje lanca komande, konspirativna

pravila, rad na ideološkom izgrađivanju kadrova, postojanje sigurnih kuća, stanova i skloništa, način komunikacije na ulici, rad sa saradnicima iz redova kolaboracionističkog aparata, nabavka i izrada lažnih dokumenata i sistem veze. „Crvena pomoć“: Narodnooslobodilački fond, upućivanje ljudstva i materijala u partizanske jedinice“, naslov je sledeće celine. U njoj je autor analizirao rad Narodnooslobodilačkog fonda, u koji su se slivali novčani prilozima članova i simpatizera KPJ namenjeni za izdržavanje beogradске organizacije, uhapšenih komunista, ali i njihovih porodica. Dužnu pažnju Ristanović je u ovom poglavlju posvetio i radu beogradskih komunista na prikupljanju najrazličitijeg materijala (odeća, obuća, lekovi i drugi sanitetski materijal), kao i vojne opreme i naoružanja za potrebe partizanskih jedinica, ali i sistemu kojim je ljudstvo iz Beograda prebacivano u određene širom zemlje.

U petom poglavlju naslovljenom sa „Čitaj i širi dalje“: Propagandni aparat“ autor ukazuje na značaj propagandnog rada za komunističku organizaciju u Beogradu. Detaljnoj analizi podvrgnuti su organizaciona struktura propagandnog aparata (od štamparija do rasturanja materijala), zatim vrste i kvalitete štampanog materijala, kao i njegov sadržaj (propagiranje ideološke platforme KPJ, izveštaji o vojnim operacijama u Jugoslaviji i svetu, komemoracija poginulima itd.) kome je posvećena najveća pažnja. Naredno, najkraće poglavlje u knjizi nosi naslov „Revolucionarna dijalektika u uslovima Drugog svetskog rata: Formulisanje ideološko-političke platforme i vojne strategije KPJ i njena implementacija u Beogradu“. U njemu je autor analizirao smernice KPJ za rad tokom okupacije stavljajući ih u dve hronološke celine, pre i posle napada na SSSR. U drugom delu ove celine prikazani su kontakti koje su komunisti ostvarili sa drugim organizacijama (Narodnom seljačkom strankom, omladinom Srpskog kulturnog kluba, Demokratskom strankom, ravnogorskim pokretom itd.).

U naredna tri poglavlja autor je analizirao oružane i neoružane oblike otpora beogradskih komunista. Najpre je u poglavlju „Opsednuta tvrđava: Izvođenje sabotaža, diverzija i spasavanje uhapšenih ilegalaca“, govorio o najčešćim oblicima neoružanog otpora. Posebno su istaknute akcije sabotaža telefonsko-telegrafskih linija, paljenja nemačkih automobila i kamiona, kao i kompletnih garaža. Ristanović je iscrpno prikazao i akcije u kojima su spaseni Aleksandar Leka Ranković, Mitra Mitrović, Natalija Hadžić, Vera

Verbalov i Ivanka Mučević Nikoliš. Oružani oblici otpora opisani su u poglavlju „Na nišanu: Atentati na pripadnike okupacione uprave, kolaboracioniste i saradnike policije“. U njemu je autor govorio o oružanim napadima na pripadnike nemačke vojske, ali i o pokušajima atentata na pripadnike kolaboracionističke uprave i specijalne policije tokom 1941. i 1942. među kojima se posebno ističe ime Svetozara Vujkovića, upravnika logora na Banjici. Ukupno je izvršen 31 atentat u kojima je 12 lica ostalo nepovređeno, 10 ranjeno i 9 ubijeno. Ristanović je posebno istakao činjenicu da komunistički pokret otpora nije uspeo da izvrši nijedan uspešan atentat na oficire ili službenike višeg ranga, čime bi okupacioni sistem bio paralisan. U devetom poglavlju naslovljenom „Napolje sa okupatorima’: Sabotiranje inicijativa režima i propagandni rat“, autor se ponovo vratio neoružanom otporu u kome je najveća pažnja posvećena akcijama paljenja kolaboracionističke i okupacione štampe, rasturanju propagandnog materijala i pisanju parola.

Poslednja celina u knjizi nosi naslov „Na udaru specijalne policije: Hapšenja i stradanja pripadnika komunističkog pokreta otpora“. U njoj je autor detaljno prikazao organizaciju represivnih organa zaduženih za borbu protiv beogradskih komunista, posebno IV antikomunističkog oseka Specijalne policije. U nastavku poglavlja on je iscrpno opisao i njihov rad, čiji je rezultat bio hapšenje velikog broja pripadnika KPJ u periodu od 1941. do 1944. godine. Posebno je značajno to što je uspeo da rekonstruiše sudbine uhapšenih i da pruži precizne podatke o tome koliko ih je ubijeno, poslato na prinudni rad ili na prevaspitavanje, a koliko je njih pušteno na slobodu. Umesto očekivanog Zaključka u kome bi izneo svoje zaokruženo viđenje teme o kojoj je u knjizi reč, autor je u tom delu na nekoliko strana uporedio delovanja ravnogorskog i komunističkog pokreta otpora u toku okupacije Beograda i ukazao na sličnosti i razlike između njih.

Rade Ristanović je rezultate svojih istraživanja predočio na dopadljiv način. Veliki broj grafikona i fotografija doprineo je tome da tekst bude rečitiji i glasniji. Slobodni smo da kažemo da prikazana monografija predstavlja značajan doprinos istraživanju tema iz perioda Drugog svetskog rata, kao i to da je ona svojim kvalitetom značajno uvećala naša znanja o tom istorijskom razdoblju.

Marko B. Miletić

JUGOSLAVIJA I POLJSKA: VEZE I MEĐU-SOBNIM ODNOSI U XX VEKU, Međunarodni tematski zbornik radova, urednici Bojan Dimitrijević, Andrzej Začminski, Nebojša Stambolija, Beograd, Institut za savremenu istoriju – Univerzitet Kazimir Veliki Bidgošć (Poljska), 2022, 526.

Dvadeseti vek doneo je intenzivnu saradnju srpskog i poljskog naroda koja se odvijala skoro na svim poljima, od političkog i vojnog savezništva do industrijske i kulturne saradnje. Bez obzira na promene vlasti u obe države, promene ideološkog sistema u svakoj od njih, saradnje je uvek bilo. Srbi i Srbija uklopljeni u jugoslovensku državu 1918–1992, često su teško odvojivi od šireg jugoslovenskog konteksta. Ipak, kao svojevrсни naslednici jugoslovenske države, Srbi i Srbija su tu saradnju nastavili do danas.

Jedan od izraza te saradnje jeste i saradnja dve naučne institucije iz Srbije i Poljske duga preko decenije. Institut za savremenu istoriju iz Beograda i Istorijiski fakultet (u početku Institut za istoriju i međunarodne odnose) Univerziteta Kazimira Velikog iz Bidgošća u toku protekle decenije organizovali su zajedno godišnje naučne konferencije. One su se održavale jednom godišnje naizmenično, jedna u Poljskoj, a sledeća u Srbiji. Teme svakog od održanih osam skupova su se kretale u okviru pitanja jugoslovensko/srpskih i poljskih odnosa u 20. veku. U početku, istraživačke teme su obuhvatale okvire epohe socijalizma u obe države, od 1945. do 1990. godine. Kasnije, opseg tema se proširio na teme iz perioda između dva svetska rata kao i najsavremenijeg doba.

Zbornik koji je pred čitaocima donosi radove sa naučnog skupa održanog 16–17. septembra 2021. u Beogradu. U zbornik su ušla ukupno 33 rada učesnika konferencije. Razlike u broju su okolnost da neki od učesnika nisu dostavili radove, a da su drugi opet, koji su bili u organizacionom odboru to učinili. Pored autora iz Poljske i Srbije, tu su i autori iz Slovenije i Hrvatske sa svojim doprinosom ovoj temi u vidu članaka, ali i da pruže svojevrсни „jugoslovenski karakter“ radovima u zborniku.

Načelno zbornik ima radove „složene“ hronološki, ali u okviru toga u tri celine. U prvoj celini su prilozi koji obrađuju odnose Poljske i Kraljevine SHS/Jugoslavije u međuratnom periodu. Ukupno ih ima devet. U ovim radovima se obrađuje percepcija poljske štampe o Jugoslaviji;